

ŞİRVAN(ŞAMAXI) BÖLGƏSİNİN MUSIQİ ƏNƏNƏLƏRİNDƏ BALABAN ALƏTİNİN YERİ VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

İlahə İSRAFİLOVA

Məqalədə Şirvan (Şamaxı) bölgəsinin ənənəvi musiqisinin inkişafında mühim rolu olmuş balaban alətinin növləri və onun xarakterik xüsusiyyətləri mövzusunda tədqiqat aparılmışdır. Həmçinin yazıda bölgə üzrə bu sənətin məşhur nümayəndələrinin fəaliyyəti haqqında məlumatlar təqdim olunmuş, onların yaradıcılığına nəzər yetirilmişdir. Balaban ifaçılıq sənətinin bugünkü yaradıcılıq fəaliyyəti də mövzu obyektı olaraq məqalə daxilində işlənmişdir.

Açar sözlər: balaban, Şamaxı bölgəsinin balabançıları, autentik folklor, rəqs, etnomusiqi

Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindən olan, istedadlar məskəni Şamaxı, hər zaman öz mədəni irsinin rəngarəngliyi, keyfiyyəti və yaradıcı insanların çoxluğu ilə seçilir. Burada çoxsaylı ciddi zəlzələlərin olmasına baxmayaraq, hələ qədimdən formalaşmış saray mədəniyyəti, şəhərin meqapolis statusu, bölgəyə beynəlxalq gediş-gəlişin olması, poeziya-muğam məclislərinin fəaliyyəti Şamaxıda musiqi və ifaçılıq mədəniyyətinin də inkişafına önəmli təkan olmuşdur. Ümumiyyətlə, bölgədə yaşayan insanların əksəriyyətinin istedadlı olması baxımından xalq tərəfindən musiqi mədəniyyətinə, sazə-sözə, rəqsə, ifaçılığa xüsusi meyil vardır.

Bölgədə zurna-balaban sənətinə maraq isə olduqca genişdir. Bu alət qədimdən indiyədək xalqın mədəni həyatında xüsusi rola malik olmuşdur. *"Balaban aləti bütün dövrlərdə Şirvan mahalında digər çalğı alətləri ilə müqayisədə daha çox sevilmişdir. Ulu ozanlarımızın yadıqan olan saz Qərb bölgəsində hər bir evdə olduğu kimi, balaban da Şirvan mahalı üçün ən qədim dövrlərdən bu günümüzdə qədər mühüm çalğı aləti sayılmış və bu gün də belədir."*¹ [1, s. 129]. Burada demək olar ki, balabanın əsas növlərindən: xüsusilə **aşıq balabanı, dəm balabanı, sadə, yastı balaban** və s. istifadə edilir. Balabanın növləri isə *müştüyün*

quruluşu, üfləmə gücü, klapanlarının sayı, tembr, uzunluğu, bəzəyi və s. kimi xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir.

Ümumiyyətlə, balaban transportlu alət olub, yazılışından yarımtən aşağı səslənir (yəni *"in H"*). Tembr xüsusiyyətinə görə insan səsinə yaxın olan alətin diapozonu yazılışında kiçik oktavanın *"sol"* səsinə ikinci oktavaya *"do"*, *"re"* (bəzən *"mi"*) interval məsafəsi çərçivəsindədir. Balabanların tut, armud, findıq ağacından hazırlandığı məlumdur.

Balaban Şirvanın (Şamaxı) ənənəvi musiqisinin ayrılmaz parçası olaraq əsasən üç istiqamətdə: **solo ifaçı, rəqs janrının parlaq ifaçısı və aşiq sənətində ansanblın aparıcı alətlərindən biri** kimi müxtəlif vəzifələrdə qarşımıza çıxır. İfaçılığı ilə seçilən ustad sənətkarlar sənətə şagird kimi başladığı dövrlərdən ilkin mərhələdə mütləq aşiq, xanəndə ansanbları tərkibində, el məclislərində püxtələşmiş, daha sonra solo yaradıcılığa başlamışlar. Onların yaradıcılığı hər zaman digər istiqamətlərlə sıx əlaqədə inkişaf etmişdir. Bölgənin balaban ifaçılığı sözügedən istiqamətləri üzrə ayrı-ayrılıqda zəngin tarixə malikdir.

XIX- XX əsrlər Şamaxıda solo zurna-balaban ifa sənətinin inkişafı üçün məhsuldar mərhələ olub. Bu dövrün Şirvan bölgəsi üzrə məşhur ifaçılarından:

¹ Nəcəfzadə A. Həsət Hüseynov sənətinin həsrətindəyik. Konservatoriya №2, 2014. Səh. 129

Süleyman Məşədi Ağalar oğlu, Salam Məşədi Bağlı oğlu, Mustafa Tağı oğlu, İsmayıl Məmməd oğlu, Babaş Dadaş oğlu, Dadaş Babaş oğlunun, Tərlan Süleyman oğlu, Sahib Kərbəlayi Teymur oğlu, Allahverən Şıxı oğlu, Zahid Soltan oğlu, Bəkir Məşədi Bağır oğlu, Mirzə Mansır Rüstəmov, Cənnətəli Hacıyev Babaxan oğlu, Əliyusif Qəniyev, Ağasəf Seyidov, İzzətəli Zülfüqarov, Xasay Bağır, Musaxan Gülləliyev, Qələmşah Quliyev, Əlisa Zərbəliyev, Nizam Fətəliyev, Fərman Seyidov, Fikrət Əliyev və b. önəmli adları qeyd etmək mümkündür. Bölgədə bu sənətin yüksək yerini almasında onun peşəkar ifaçılarının əməyi əvəzsizdir. Onlar əksəriyyəti bu sənətin parlaq nümayəndələri olmaqla yanaşı eyni zamanda yaradıcı sənətçilər olmuş, həm yeni musiqilər bəstələmiş, həm pedaqoqluq etmişlər.

Şirvanda **rəqs janrının** və repertuarının formalaşmasında balaban alətinin və onun istedadlı ifaçılarının da xüsusi rolu olmuşdur. Təsədüfi deyil ki, Şamaxının qocaman ifaçılarından birinin təsvirinə rəqs məclisini tərənnüm edən məşhur tablolarından birində rast gəlirik. *"...Mahmud ağanın təşkil etdiyi musiqi gecələrində milli nəfəs çalğı alətlərində ifa edərmiş, tanınmış rus rəssamı Q. Qaqarinin çəkdiyi məşhur "Şamaxı rəqqasələri" adlı tablosunda, eləcə də digər epizodik rəsmlərində balabançı Murad Mirzəli oğlunu təsvir etmişdir."*² [2, s. 204].

Şamaxının balaban sənətinə təkan verən dəyərli ifaçılarından biri **MURAD MIRZƏLİ OĞLU**dur (1820-1890). İlk təhsilini mollaxanada almış, hələ kiçik yaşlarında balaban ifaçılığı sənətinə maraq göstərmişdir. 15 yaşında özünü məharətli və istedadlı balaban ifaçısı kimi təsdiqləyən Murad Mirzəli oğlu digərlərindən öz ifaçılıq xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirdi. Yarıclılığı boyu adı şirvanın görkəmli ustad aşığı Aşıq İbrahim, Aşıq Xəlill ilə bir hallanır. Öz mahalında məşhurlaşan Murad Mirzəli oğlu musiqiçilərin ən böyük dəstəkçisi Mahmud ağanın da sevimlisinə çevrilmişdi. Mahmud ağanın məclislərinin daimi iştirakçısı olmaqla öz fasiləsiz ifa üsulu olan dәмkeşliyi və zurna ifaçılığı ilə hər kəsin diqqətini çəkmişdi. *"Mahmud Ağa Aşıq İbrahimlə onun ifa etdiyi "Zarncı"nın məftunu idi."*³ [3, s. 90]. Ustad sənətkar özündən sonra da bu sənətə dəyərli ifaçılar nəslə bəxş etmişdir. *"Şirvanda balaban sənətinin inkişafında xüsusi xidməti olan Murad bir neçə Sahib Kərbəlayi Teymur oğlu və Zahid Soltan oğlu kimi şagirdlər yetişdiriblər. Murad Mirzəli oğlu XIX əsrin 90-cı illərində vəfat edib."*⁴ [4, s. 14]. Təssüf ki, onun haqqında məlumata yazılı mənbələrə məhdud rast gəlinir.

Bu sənətin ifaçıları rəqsi təkcə müşayiət etməklə kifayətlənməmiş, yaratdıqları rəqs nömrələri ilə də janrın mədəni irsini zənginləşdirmişlər. Balabanın bölgə üzrə

rolu və əhəmiyyəti üzrə tədqiqat apararkən Şirvanın çoxsaylı məşhur sənətkarlarının ustadı, özünəməxsus ifaçılıq məktəbi yaratmış **ƏLİ KƏRİMOV (Kalvalı Əli Dədə, 1874-1962)** yaradıcılığını xüsusi vurğulamalıyıq. Əli Kərimovun ifa tərz, zurna-balaban ifaçılığına qatdığı dəylərələ bu alətin Şirvan bölgəsindəki yeri daha da möhkəmlənmiş, bölgədə bu sahənin ifaçılığı üzrə yeni parlaq səhifə açılmışdır deyə bilərik. Əli Kərimov Şamaxı qəzasının (indiki Ağsu rayonu) Kalva kəndində dünyaya göz açıb. Əmisi Mahir onun ilk sənət addımlarında ona dəstək göstərmiş, ustadı isə Allahverən Şıxı oğlu olmuşdur. Daha sonralar kənddən mərkəz Şamaxıya köçən ifaçı burada dövrünün məşhur sənətçilərinin əhatəsinə düşür. Baxmayaraq ki, Əli Kərimov çoxsaylı sənətkarlarla işləmişdir, lakin yaradıcılığının yetkinlik dövründən etibarən adı daha çox ustad Mirzə Məhəmməd Həsənin yaradıcılığı ilə deyilir.

*"Ustad Aşıq İbrahim, Aşıq Daşdəmirlə məclislərində iştirak etdikcə bəyənilir, sevilir, püxtələşir. Bu zaman artıq XIX əsrin 80-ci illərin sonu idi. Aşıq İbrahim Mahmud Ağa məclisinin fəal üzvlərindən iştirakçılarından sayılırdı. Cavan sənətkar Əlini də Mahmud Ağaya Aşıq İbrahim təqdim edir. Əlinin çalğısındakı şirinlik, yanğı Mahmud Ağanın ürəyincə olur. Mirzə Məhəmməd Həsənlə tanışlığı onu əbədi sənətə bağlayır."*⁵ [3, s. 133]. Məhz Əli Kərimov istedadı sayəsində bölgənin balaban sənətinin inkişaf etdiyi bütün istiqamətlərində sərbəst fəaliyyət göstərirdi.

Şirvan bölgəsinin ən məşhur rəqslərinin çoxu zurna-balaban ustadı Əli Kərimov tərəfindən bəstələnmişdir. Bu rəqslər zurna-balaban alətinin texniki imkanların, tembr və obraz xüsusiyyətlərinin açıqlanması baxımından da əhəmiyyətlidir. Yüksək peşəkarlıqla sırf bu nəfəs alətinin imkanları daxilində bəstələnmiş parçalar zurna-balabanın parlaq cəhətlərini üzə çıxarır. Onların böyük hissəsi B. Hüseynli və T. Kərimovanın **"ALİ KƏRİMOV"** kitabında (1984) işıq üzü görmüşdür. Burada sənətkarın yaradıcılığı geniş təhlil edilmiş, bəstələdiyi musiqi parçaları nota alınmışdır. Bu əhəmiyyətli tədqiqat işi rəqs havalarının unudulmaməsi, gələcəyə birinci ifaçıdan, bəstəkardan ötürülməsi baxımından əvəzsizdir.

Dövrümüzün görkəmli musiqişünaslarından olmuş professor Səadət Abdullayevanın rus dilində ərsəyə gətirdiyi **"НАРОДНЫЙ МУЗЫКАЛЬНЫЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ АЗЕРБАЙДЖАНА"** adlı orqonoloji monumental kitabında da müxtəlif nəfəs alətlərindən danışılarkən dəfələrlə ustadın adına rast gəlinir. Əli Kərimovun məharətlə ifa etdiyi **"Çaharzen dəstgahı"** xüsusi qeyd olunur: *"Уникальными являются своеобразные сюиты – "Чохарзен дестгяхы" из репертуара зурначи Али Керимова"*⁶ [5, s. 362].

² Məlumatı Nəcəfzadə A. Təqdim etmişdir- http://shamakhi-encyclopedia.az/murad-mirzali-oglu?fbclid=IwAR1_O8Q7VJbu-NEp8ukgfk6hvXXWQnmqNep3paxa8w8Koi00jweFNLcmw

³ Qəniyev S., Veysova S., "Məşhur xeyriyyəçi Mahmud Ağa və naməlum muğam universiteti". Bakı, "Elm və təhsil", 2014, 292 səh.

⁴ S. Qəniyev. Asta çal balabanı. Xalq Cəbhəsi.- 2015.- 22 dekabr.- S.14

⁵ Seyfəddin Qəniyev. Səadət Veysova. Məşhur xeyriyyəçi Mahmud Ağa və naməlum muğam universiteti. Bakı, "Elm və təhsil", 2014, 292 səh.

Müasir dövrdə də aktuallığını itirməyən mövzu folklor tədqiqatçısı, sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Rəuf Behmənli tərəfindən araşdırılmış, Əli Kərimovun çoxsaylı bəstələri onun tələbəsi olmuş İzzətəli Zülfüqarovun ifasından toplanıb, sistemləşdirilərək "Azərbaycan xalq rəqsləri" toplusunda cəmləşdirilmişdir. Həmçinin AMEA Folklor İnstitutunun "Şifahi ənənəli Azərbaycan musiqisi" II cild kitablarında Mehman Mikayılovun topladığı not nümunələri də dərc edilmişdir.

Əli Kərimovun musiqisi hələ də ifaçıların repertuarlarda öz aktuallığını qoruyur. O nadir sənətkarlardandır ki, yaradıcılığı çox cəhətlidir, unikalıdır. Musiqinin demək olar hər sahəsinə xüsusi maraq göstərib. Hər bir alət ifaçılıqına öz istedadı ilə texniki tərəfindən fərdilik qatmış, alətlərin imkanlarını daha da genişləndirmişdir. Əsas ixtisasının nəfəs alətləri: yastı balaban, zurna, tütək ifaçılığı olmasına baxmayaraq o, kamança, nağara, qoşa nağara, saz, tar kimi bir-birindən fərqli ifa xüsusiyyətləri olan alətləri də mahir şəkildə ifa edə bilirdi. O, bu alətlərdə ifa etməklə qalmayıb, eyni zamanda onların ifa imkanlarını da zənginləşdirirdi.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Folklor İnstitutunun böyük elmi işçisi E. Qabiloğlu (İmaməliyev) Kalvalı Əli dədə yaradıcılığının tədqiqi ilə yaxından məşğul olur. *"Bildiğiniz kimi Şirvan aşiq yaradıcılığında ansanbililik mövcuddur. Bu tərkibdə adətən balaban kölgədə qalır, müayitəçidir. Lakin Kalvalı Əli dədənin yaradıcılığı ilə balaban ifaçılığı elə bir yüksək səviyyədə inkişaf tapır ki, aşiq sənəti ilə paralelləşir. Həm yeni havacatların yaranması baxımından, həm ifaçılıq baxımından iki sənət yanaşı inkişaf etməyə başlayır"*⁶

E. Qabiloğlu vaxtaşırı Kalvalı Əli dədə yaradıcılığı əsasında folklor tədqiqatçısı nəzərindən hazırladığı məruzələrlə beynəlxalq konfranslarda, simpoziumlarda çıxış edir. Bununla da o, mədəni irsimizi təkcə tədqiq etməklə qalmayıb, onu geniş kütləyə çatdırır. *"Asta çal balabanı: Kalvalı Əli Dədə"* monoqrafik kitabı (2009-cu il) da E. Qabiloğlunun bu mövzuda aparılan geniş tədqiqatlarının uğurlu nəticəsidir. Əli dədənin "Üzundərə" və "Tərəkəmə" rəqslərinin ifaları ilə yanaşı öz yaratdığı 19 hava Folklor İnstitutunun dəstəyi ilə 2009-cu ildə Dövlət Radiosunun "Qızıl Fondu"ndan əldə olunaraq CD disk şəklində dinləyicilərə təqdim edilmişdir. Daha bir məqaləsində ustad Əli Kərimovun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək yazır: *"Çağdaş Azərbaycan balaban sənətinin inkişafında məşhur sənətkar Əli Kərimovun (Kalvalı Əli Dədənin 1874-1960) özünəməxsus xidmətləri var. Onun çalğısında bu alətin bütün imkanları aşkarlanır. Sənətkarın adı XIX yüzilin sonu, XX yüzilin birinci yarısı peşəkar xalq yaradıcılığının görkəmli nümayəndələri ilə bir sırada durur. Yaradıcılı-*

*ğında iki əsas cəhət - möhtəşəm döyüşkənlik və haray diqqəti çəkir."*⁸ [6, s. 12]

Kalvalı Əli dədənin yaradıcılığı öz fərdiliyi ilə sadə xalqın ürəyinə yol tapmaqla yanaşı, görkəmli musiqişünasların da diqqətini cəlb etmişdir. "El sənətkarlarının çalğısı musiqişünaslar- Ü. Hacıbəyov, S. Rüstəmov, C. Qaryağdıoğlu, Bülbül və b. tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir."⁹ [7, s. 105] Eyni zamanda Ü. Hacıbəyli Əli dədə ilə görüşər onun ifalarını lentə alardı. Təbii ki, Əli Kərimovun ifalarının bu gün bizə gəlib çatmasını yuxarıda adları çəkilən görkəmli etnomusiqişünaslara, alimlərə borcluyuq.

Bütün bunlara əlavə olaraq Əli Kərimov bəstələdiyi çoxsaylı musiqi ilə də tanınır. Onun bəstəkarlıq fəaliyyəti xalq ruhlı melodiyların bəstələnməsi ilə bağlı olub, ayrı bir geniş istiqamət kimi Şirvan musiqi mədəniyyətinin daha da zənginləşməsində rol oynamışdır. Əli Kərimovun bəstəkarlıq fəaliyyəti haqqında söz açarkən Şirvan bölgəsinin ən məşhur rəqslərini qeyd etməliyik: "Heyva gülü", "Alça gülü", "Alma gülü", "Bənövşə", "Sünbül", "Əfruzə", "Yasəməni", "Məxməri", "Dağ çiçəyi", "Xırdaca", "Çobanı", "Şirvanı", "Koroğlu nağarası", "Səlvəri", "Gənclik", "Yarış", "Çəmənli", "Çəmənlik", "Mehribanı", "Turşəngi" və s.. Ümumilikdə, 30-a yaxın belə rəqs nümunələri var. Əli Kərimovun ifaçılıq ənənələri, onun rəqs havaları, peşrovları hələ də repertuarlarda sevilərək yaşadırlar.

Əli Kərimov ifaçılıq, bəstəkarlıq kimi böyük əmək tələb edən fəaliyyətlərlə yanaşı Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin gələcəyinin də qeydinə qalmış, pedaqoqluq etmiş, neçə-neçə zurna-balaban ifaçıları nəslə yetişdirmişdir. Onlar sırasında Hacıyev Cənnətəli, Ağasəf Seyidov (nəvəsi), İzzətəli Zülfüqarov, Həsərət Hüseynov, Bəybala Abdulov, Zahir Zülfüqarov, Bəhrüz Zeynalov və b. kimi sənət dünyasının əzəmətli nəfəs alətləri ifaçılarını qeyd edə bilərik. Hansı ki, onlar da hər biri özlüyündə Şirvan balaban ifaçılığı məktəbinin bir qolunu təşkil edir. Bundan əlavə bölgənin ustadından birbaşa dərs almayan sənətkarlarının yaradıcılığında belə mütləq Kalvalı Əli dədənin repertuarından parçalar yaşadırlar və onun ifaçılıq ənənələri hiss olunur. Aşiq Ağamurad İsmayılov: *"- Heyatda izi, tarixdə səsi sədasi olan xoşbəxt sənətkarlardan sayılır Əli Kərimov. Bir neçə kamil ustadların (zurna-balaban), o cümlədən aşiqlərin yaradıcılığında rol oynayır. Aşiq Məmmədağa Babayev xatirələrində hər zaman vurğulayırdı ki, mənim aşiq kimi formalaşmağımda Əli dədənin də misilsiz xidmətləri olub. Vaxtikən Mirzə Bilalla, Əngəxaranlı aşiq İbrahimlə yoldaşlıq ediblər. Onlar klassik, XVI əsrdən süzülüb gələn ənənəni qoruyub yaşadıblar. Bu günkü nəsilə çatdırıblar."*¹⁰

⁶ Абдуллаева С. А. Народный музыкальный инструментальный Азербайджана (музыковедческое-органологическое исследование). Баку: Элм, 2000. - 486 с. с илл

⁷ 04.07. 2019 Şamaxı Ekspedisiyasının videomaterial arxivindən

⁸ E. Qabiloğlu. Azərbaycan balabanı: ənənə necə yaşadırlar? Xalq Cəbhəsi. - 2017. - 6 iyun. - S. 12.

(<http://www.ani.az/down/meqale/xalqcebhəsi/2017/iyun/545892.htm>)

⁹ Cəfərzadə Ə., Qəniyev S., Alişov R., Rəsulov S. "Şamaxı", Bakı-1994. 200 səh.

¹⁰ 04.07. 2019 Şamaxı Ekspedisiyasının videomaterial arxivindən

Böyük ustad Əli Kərimovun musiqi mədəniyyətə bəxş etdiyi daha bir parlaq ifaçı, zurna-balaban ustadı, meloman **HƏSRƏT HÜSEYNOV**dur. Fəaliyyəti dövründə neinki Azərbaycan, keçmiş SSRİ məkanında da öz misilsiz ifaçılığı ilə səs salmışdır. Çoxsaylı yerli və beynəlxalq müsabiqələrin iştirakçısı olaraq, Moskva, Tataristan, Polşa, Almaniya və bir sıra ölkələrə səfər etmiş, laureat adına, çoxsaylı fəxri diploma, qızıl medala da layiq görülmüşdür.

Yaradıcılıq diapazonu olduqca geniş və zəngin olan H. Hüseynovun fəaliyyəti alim musiqişünas Səadət Adbullayeva, tədqiqatçı Abbasqulu Nəcəfzadə, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Vaqif Yusifli, Yaqut Bahadurqızı tərəfindən müxtəlif cəhətlərindən tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. S. Abdullayeva H. Hüseynovun ifasından "Qədim Şikəstə"ni nota köçürmüşdür.

H. Hüseynov ustadı Əli Kərimov kimi eyni zamanda musiqi qoşardı. Bu rəngarəng musiqi parçaları balaban ifaçılıq repertuarında hələ də öz yerini qoruyur. "*Həsərət Hüseynov yaradıcı və çoxşaxəli sənətkar idi. O, bəstəkarlıq, daha dəqiqi, melomanlıq istedadı olduğuna görə, həm də müxtəlif musiqi nömrələrinin (25-ə yaxın mahnı, rənglərin və rəqs) müəllifi kimi tanınırdı. "Həsərət", "Kürdəmir", "Muğan bulağı", "Sədaqət" (nəvəsinə həsr edib), "Mehparə", "Tarla", "Novruz", "Sülh", "Mehriban", "Mahiri" (oğlunun şəninə), "Mirvari" (həyatdan vaxtsız köçən həyat yoldaşı üçün), "Nüban", "Təranə", "Badamı" və başqa musiqi nömrələri Həsərət Hüseynovun bəstələridir.*"¹¹ [1, s. 132]. Rauf Bəhmənlinin toplayaraq nota aldığı "Hacıcan", "Cığatay", "Kömrütəpə", "Qaryağdı", "Kəndiri", "San başlıq", "Cıdır", "Ağırlama (2 hissəli)", "Qədim Şeşəngi", "Zorxana (Cütçü)", "Atlanma", "Musaxanı" kimi rəqsləri də yuxarıdakı siyahıya əlavə edə bilərik. Maraqlı məqamlardan biri də odur ki, H. Hüseynov həm Şirvan, həm də Qərb bölgəsinin aşığı ilə fəaliyyət göstərər, aşıqlar onunla bir səhnəni bölüşməkdən zövq alardılar.

H. Hüseynov ustad kimi bir neçə ifaçılar nəslə yetişdirmişdir. Onlardan Şirvan bölgəsinin seçilən sənətkarları Heydərov Buludxan, Heydərov Əlibaba qardaşlarını, Ələkbərov Xasay, Xanoğlu Qarasulu və b. adlarını qeyd etmək olar.

Onun mükəmməl ifaçılığı, müəllimliyindən əlavə önəmli fəaliyyətlərindən biri də zurnaçılar ansamblı yaratması və onların fəaliyyətini stimullaşdırması idi. Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında göstərdiyi əvəzsiz xidmətlərinə görə H. Hüseynov "Əməkdar mədəniyyət işçisi" (1992-ci il) fəxri adı ilə təltif edilmişdir.

Şirvanın daha bir yaradıcı balabanlarından biri də **HEYDƏROV ƏLİBABA BALAQARDAŞ** oğlu idi. Təəssüf ki, onun haqqında yazılı mənbələr olduqca azdır. 1930-cu ildə Şamaxının Padar kəndində dünyaya

göz açmışdır. İlk balaban dərslərini ustad Siracdan öyrənsə də yetkinlik dövründə Həsərət Hüseynovun yanında püxtələşmişdir. Qardaşı Heydərov Buludxan da onunla eyni sənətdə idi. Şamaxının Padar kəndindən olan ustad gözəl melodiya yazır, rəqslər də bəstələyərmiş. Onun ifasından yadigar qalan "Zərifə", "Padar rəqsi", "Sağıcılar rəqsi" və s.¹² [7, s. 109] (Şamaxı kit. səh. 109) melodiya hələ də Şirvanın el məclisləri ifaçılarının repertuarında yer alır. Ə. Heydərov daha çox Aşıq Pirməmməd Söhbətova, Aşıq Şakir Hacıyev ilə el məclislərində iştirak edib.

Şirvanın müasir dövr aşığı Əhliman Rəhimov öz müsahibəsində bölgənin zurna-balaban ifaçıları haqqında qeyd edir: "*Şirvanda Əli Dədənin zurna-balaban məktəbi çox məşhur olub. Ağasəf Seyidov, Fikrət Əliyev və başqaları bu məktəbin yetirmələridir. Fikrət Əliyevlə toylara çox getmişəm. Onun ifaları çoxgözdür. «Sən gəl»i necə gözəl çalır.*"¹³ [8, s. 14] Balabançılar arasında adı parlayan ustadlardan biri də Ağasəf Seyidov olmuşdur. Bu sənətin sirlərinə daha dərin bələd olma şansı əldə etmiş, böyük balabançılar nəslə yetişdirmiş, babası Əli Kərimovdan dərslər almışdır. O, yaradıcılığı ilə Şirvanın balaban ənənələrini XX əsdə də yüksək səviyyədə yaşatmışdır. Müasir dövrdə dünyanın bir çox xarici ölkələrini sənəti ilə gəzmış, Fransada Aşıq Xanış, Aşıq Yanvar, Şirzad Fətəliyev, Antik Seyidov, Azər Zərbəliyev kimi sənət yoldaşları ilə konsert proqramında bir səhnəni bölüşmüşdür. Ustad kimi onun da bəstələdiyi "Ağasəfi", "Ağsu" və s. rəqsləri bu gün də ifaçıların repertuarını bəzəyir.

Aşıq sənətinə olan geniş maraq, bölgədə aşığıların ansambl tərkibli fəaliyyəti ilə zurna-balaban ixtisasının da stimullaşmasına dəstək olurdu. Şamaxı ekspedisiyası zamanı Şirvanın görkəmli ustad aşığı Ağamurad İsmayılovun qeyd etdiyi bir cümlə əsrlərdən bəri gələn bu iki sənət nümayəndələrinin uzun yolunu belə ifadə etdi: "*aşıqlarla balabançılar (balabançılar aşığıların sağ çiynində olması şərti ilə) qoşa qanad kimi bu sənəti yaşadıblar, havacatlarımızı yaşadıblar, günümüzə çatdırıblar.*"¹⁴

Aşıq balabanı ifa tərzinə, səs xüsusiyyətlərinə və müştüyün üfurlanmasına və s. görə sadə balabandan fərqlənir. Bölgədə aşığı musiqisində balabanın ifa partiyası aparıcı olub, ansambl daxilində bu alətə xüsusi önəm verilir. Şirvanda aşığı ansamblının tərkibində balabanın aşığı balabanı və dəm balabanı kimi növlərdən istifadə edilir. Bəzən ansamblıda iki balaban ifa etdiyi halda, bəzən isə bir balaban iki vəzifəni; dəm saxlamaq və melodiya ifa etmək işini sıra ilə icra edir. Balabanın aşığı sənətindəki yerini, ifa və üslub xüsusiyyətlərini Şamaxının müasir dövrün istedadlı aşığından olmuş Aşıq Vüqar və ansamblının ifasından partitura şəklinə saldıığımız "**İbrahim**" **pişro** nümunəsi

¹¹ Nəcəfzadə A. HƏSRƏT HÜSEYNOV ŞƏNƏTİNİN HƏSRƏTİNDƏYİK / Konservatoriya elmi jurnalı. N2 (24). Bakı 2014. Səh. 132

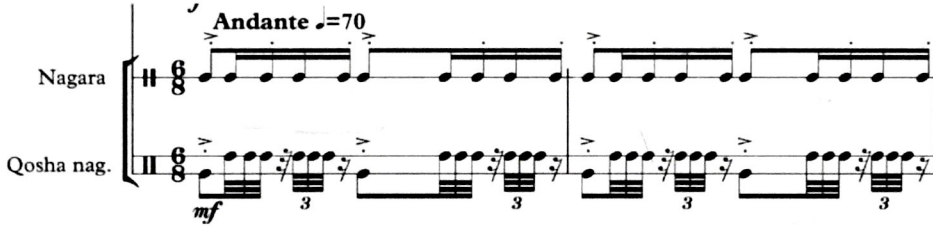
¹² Ə., Qəniyev S., Alishov R., Rəsulov S. "Şamaxı", Bakı-1994. 200 səh. (səh. 109)

¹³ «O vaxtı başqa bir dövr idi» Bu xəbəri paylaş Aşıq Əhliman. «Hər bir sənətkarın meydanı ayrıdır». Xalq Cəbhəsi. 2011. - 8 dekabr. - S. 14.

¹⁴ 04.07. 2019 Şamaxı Ekspedisiyası videomaterial arxivindən

əsasında tərtib təqdim edirik. A. Tufarqanlı ədəbi mətni əsasında oxunmuş pişro sazın "baş kökü", şikəstə pərdəsində (muğam məqamı "segah") icra edilib. Ansanbl tərkibi; aşiq, iki balaban (aşiq balabanı və dəmkəş), nağara və qoşa nağardan ibarətdir. Pişro

boyu nağara və qoşa nağara bir-birininin boşluqlarını, zəif zərblərini tamamlayaraq 6/8 ritm daxilində birlikdə hərəkət edirlər. Nağara əsas zərbləri möhkəmləndirdiyi halda, qoşa nağara xırdalıqları dolduraraq ritmik səslənməni dolğunlaşdırır.

Nümunədə saz nağaranın ritmik quruluşunu dəm balabanın tonu ilə təkrarlayır və melodik hərəkət aşiq balabanına qalır. Bu baxımdan I balaban ansanblıda önə çıxır və onun ifasını daha çox eşidirik. Burada dəm balabanın əsas vəzifəsi tonalı burdon səs kimi qırmadan

liqalı saxlamaq, xanənin güclü vurğularında nəfəsi dəyişmək və melodik cümlənin başladığı xanə əvvəllərində cümləyə əsas tonla təkan verməkdən ibarətdir.

"İbrahim" Pishro

(Ashiq Vüqar Mahmudoglu (1970-2018) ifasında)

Andante ♩=70

Pishro metni: A. Tufarqanlı "Konlum"
Nota alan: İsmailova İlahə Qismət

Pişro I balabanın on xanəlik melodik girişi ilə başlayır. Əsas melodik ifadə balaban tərəfindən girişdə üç dəfə kiçik dəyişikliklərlə təkrar edilir. Bu əsas cümlə pişro boyu refren xarakteri alaraq, aşığın hər ifasından sonra müxtəlif variantlarda səslənir və növbəti cümləyə keçid verir. Bu ifa artıq balabanın aparıcı rolunu müəyyən etməklə yanaşı, pişrovun ümumi xarakteristikasını və abu-havasını təsvir edir. Balabanın melodiyası aşığın ifa etdiyi musiqi parçasının istinad pillələri əsasında qurulmuşdur. Balaban partiyası variativ şəkildə, təkrarlılıq prinsipi ilə rəngarəng xırdalıqlarla inkişaf edir. Burada aşığın ifasını öncədən balaban müəyyən edərək ona istiqamət verir, hansı pərdələrə

Ümumilikdə pişro üç bənd olub, mətnin hər mısrası iki dəfə təkrar edilərək, aralarında balabanın refren ifasından ibarətdir.

Nəticədə deyə bilərik ki, balaban aləti Şirvan bölgəsinin ənənəvi musiqisi üçün önəmli yerdədir. Şirvan (Şamaxı) bölgəsinə aid bir neçə pişronu nota alaraq təhlil etməyimizə əsaslanaraq deyə bilərik ki, bölgənin aşiq yaradıcılığında balabanın aparıcı əhəmiyyəti olduqca böyükdür. O, aşığın ifa yolunu müəyyən edir, bəzən modulyasiyaya, çox hallarda isə kulminasiyaya qalxmağa da istiqamət verir, təkan yaradır. Dəm balaban isə ansanblda pedal vəzifəsini tutaraq bütün ansanbl səslənməsini birləşdirir. Solo çıxış etmək vəzifəsində isə bölgənin zurna-balaban ifaçıları aşiq repertuarının əksər nümunələrinin, həmçinin muğamların dərin biliciləri və instrumental ifaçıdır.

Bölgədə bu sənətə olan maraq hələ də xalq və ifaçılar tərəfindən yaşadılır, parlaq səhifələr yazan XX əsrin balaban ustadlarının davamçıları bu gün balaban sənəti ənənələrini uğurla davam etdirir. Şirvanın müasir zurna-balaban ifaçılarından; Məlik Vələdov, Mirağa Niftəliyev, Şirzad Fətəliyev, Əbülxan Şahəliyev, Rasim Ələsgərov, Zahir Zülfüqarov, Firudin Əkbərov, Qənimət Qədirov, Abuzər Gülləliyev, Baxış Bünyatov, Rəhman Ələsgərov, Bəhrüz Dadaşov, Pərviz Quliyev və b. adlarını qeyd edə bilərik.

Sevindirici haldır ki, günümüzdə Şirvan bölgəsində balaban ifaçılıq ənənələri ilə yanaşı yaradıcılıq, rəqs musiqisi qoşma ənənələri hələ də qorunur. Şirvanın

toxunacağını dinləyiciyə çatdırır. İfada balans baxımından aşiq və balaban sanki dəyişərək paralel hərəkət edir. Bu paralel addımlar ümumilikdə pişronun dramaturji xəttinə, onun inkişafına xidmət edir. Pişro boyu balaban partiyasının tamamı giriş mövzusunun variantları üzərinə qurulmuşdur. "İbrahim" pişrosunda digərlərindən fərqli olaraq zil kulminasiya, yaxud modulyasiya yoxdur. Burada ifaçılar ədəbi mətnin lirikliyini ifa həzinliyi ilə tərənnüm edir.

İfa zamanı I balaban həzinliyi qorumaqla yanaşı, alətin imkanlarının açılması və melodik rəngarəngliyin təmin edilməsi baxımından glissando və diapazonu geniş intervallı forşlaqlardan istifadə edir.

Yaradıcı zurna-balabançılarından Rasim Ələsgərovun fəaliyyətini də nümunə gətirə bilərik. O, dəyərli ifaçı, yaradıcı ifaçı olması ilə yanaşı Şirvan ənənələrinin bilicisi, qədim musiqimizə dərin bələd ustadıdır. Hətta Şirvanın unudulmaq üzrə olan "Yayma" pişrosu və "Sarıtorpaq" şikəstəsini də yaşatmağa çalışır. Onun "Şamaxı baharı", "Şirvan tərənələri" kimi rəqsləri olduqca parlaq nömrələrdədir. Onun oğlu Rəhman Ələsgərov da ata-baba sənətini uğurla davam etdirir, ifaçılıqla yanaşı yeni rəqslər də qoşur. Hətta Rəhman Ələsgərov bu sənətin sirrlərini öz övladı Fəqan Ələsgərova da ötürərək Şirvan ifaçılıq ənənələrini nəsil-dən-nəsilə ötürür.

Şirvan bölgəsinin zurna-balaban ifaçıları ötən əsrdən etibarən yaradıcılıqları təkcə Şirvanla məhdudlaşmamış, Həsərət Hüseynov, Ağasəf Seyidov, Şirzad Fətəliyev və b. görkəmli nümayəndələri ilə dünya səhnələrini də fəth etmiş, bölgənin balaban ifaçılıq məktəbinin əhatə arealını genişləndirmişlər.

Göründüyü kimi bölgənin zurna-balaban ifaçılıq ənənələri geniş və yaradıcılığı olduqca əhatəlidir. Dolğun və rəngarəng repertuara malik balaban ifaçıları yeni rəqslər də qoşmağa davam edir, milli mədəni irsimizi zənginləşdirirlər. Onlar Şirvan musiqi ənənələrində müxtəlif vəzifələrdə çıxış edir, hər bir istiqamətdə də əvəzsiz yaradıcılıq izləri buraxırlar. Bölgənin çoxsaylı görkəmli ifaçı olmuş və günümüzədə də bu sənət məharətlə yaşadılmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Nəcəfzadə A. Həsərət Hüseynov sənətinin həsrətindəyik. Konservatoriya №2, 2014. Səh. 129
2. Şamaxı ensiklopediyası. B., 2015. Şərq Qərb nəş., 430 səh.
3. Qəniyev S., Veysova S., "Məşhur xeyriyyəçi Mahmud Ağa və naməlum muğam universiteti". Bakı, "Elm və təhsil", 2014, 292 səh.
4. Qəniyev S. Asta çal balabanı. Xalq Cəbhəsi.- 2015.- 22 dekabr.- S.14
5. Абдуллаева С.А. Народный музыкальный инструментальный Азербайджана (музыковедческое-органологическое исследование). Баку: Элм, 2000. - 486 с. с илл
6. E.Qabiloğlu. Azərbaycan balabanı: ənənə necə yaşadılır? Xalq Cəbhəsi.- 2017.- 6 iyun.- S.12.
7. Cəfərzadə Ə., Qəniyev S., Alişov R., Rəsulov S. "Şamaxı", Bakı-1994. 200 səh
8. O vaxtı başqa bir dövr idi» Bu xəbəri paylaş Aşiq Əhliman: «Hər bir sənətkarın meydanı aynıydı». Xalq Cəbhəsi.- 2011.- 8 dekabr.- S.14.

В статье проводится исследование видов инструмента балабан и его характеристик, сыгравших важную роль в развитии традиционной музыки в Ширване (Шамахе). В статье также представлена информация о деятельности известных представителей этого искусства в регионе, рассматривается их творчество. Сегодняшняя творческая деятельность исполнительского искусства Балабана также является предметом статьи.

Ключевые слова: балабан, балабанисты Шамахинского района, аутентичный фольклор, танец, этномузыка.

The article examines the types of the balaban instrument and its characteristics, which played an important role in the development of traditional music in Shirvan (Shamakhi). The article also provides information on the activities of famous representatives of this art in the region, and examines their work. Balaban's current creative endeavors are also the subject of an article.

Key words: balaban, balabanists of the Shamakhi region, authentic folklore, dance, ethnomusic.

